

Archeological Excavation in Tape Gohareh of Bisotun, a Site Remaining from the Seleucid and Parthian Periods

Ramin Chehri¹, Seyed Mehdi Mousavi Kouhpar² ,
Mostafa Dehpahlavan³

Type of Article: Research

Pp: 25-48

Received: 2025/01/16; Revised: 2025/02/17; Accepted: 2025/03/08

 <https://doi.org/10.66224/PJAS.993.243.3>

Abstract

The primary questions of this research include the chronological and stratigraphic situation, the cultural material features, and the cultural interactions of the Tape Gohareh with other contemporary sites in the Central Zagros region. Based on preliminary evidence and surface findings, it appears that the Tape Gohareh contains continuous settlements from the Seleucid to the Parthian periods. The characteristic pottery of these periods includes painted, glazed, kiln-fired, and plain pottery. The study of these findings, along with other cultural artifacts from the site, indicates a cultural homogeneity between this mound and other contemporary sites in the region. This research aims to analyze the historical and cultural status of the Tape Gohareh and its connections with other contemporary cultural centers in the Bagestan region and Central Zagros. The research methodology was based on field methods and documentary analysis, where the former involved archaeological excavations documenting the deposits and cultural findings, while the latter included historical sources, books, published articles, and excavation reports. The results indicate the existence of an ancient site from the Seleucid and Parthian periods in the Bisotun and Central Zagros region. Studies on the social structure and livelihood patterns of the Tape Gohareh communities suggest that livestock farming, hunting, and possibly agriculture, along with other social activities such as weaving, spinning, and pottery-making, were common in these societies. Architectural remains from various phases of settlement, as well as characteristic pottery—such as painted, glazed, kiln-fired, and plain pottery—were among the significant cultural findings. The analysis of these artifacts highlights the cultural homogeneity of the Tape Gohareh with other prominent Central Zagros sites such as the Parthian slopes of Bisotun, Sorkh Dom-e-Laki Kuhdasht, Laodicea of Nahavand, Ecbatana and Sang-e-Shir Hamedan, Anahita of Kangavar, and Khurheh.

Keywords: Central Zagros, Bisotun, Tape Gohareh, Seleucid, Parthian.

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)
Journal of Archaeology Department of
Archaeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICTH), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICTH).

Copyright © 2026 The Authors.
Published by Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICTH).
This work is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial
uses of the work are permitted, provided
the original work is properly cited.

© The Author(s)

1. Department of Archaeology, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
2. Department of Archaeology, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran (Corresponding Author).
Email: m_mousavi@modares.ac.ir
3. Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.

Citations: Chehri, R., Mousavi Kouhpar, S. M. & Dehpahlavan, M., (2026). Archeological Excavation in Tape Gohareh of Bisotun, a Site Remaining from the Seleucid and Parthian Periods. *Parseh J. Archaeol. Stud.*, 10(36): 25-48. <https://doi.org/10.66224/PJAS.993.243.3>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-993-en.html>

Introduction

The ancient site of Tape Gohareh is located in the province of Kermanshah, within the region of Bisotun (ancient Bagistana). Situated in a mountain valley overlooking the Chamchamal plain, it lies approximately 4.5 km from the historic remains of Bisotun, adjacent to the northern side of the village of Gohareh (Map. 1 & Fig. 1). Bagistana, or modern Bistun, was one of the important regions of Central Zagros in antiquity, and is mentioned by Isidore in the first century AD as a Parthian city (Schoff, 1914). Despite numerous activities and research conducted in Bisotun and the Central Zagros region in recent years, our understanding of certain historical periods, such as the Seleucid and Parthian eras, remains limited. Given the significant political and historical influence of the Seleucids in the Central Zagros during the third and second centuries BC, only a few sites, such as Laodicea (Rahbar & Alibaigi, 2011), Ecbatana (Azarnoush, 2007), and Sorkh Dom Laki (Shishegar, 2005), as well as scattered artifacts such as the statue of Heracles (Bernard, 1980), an Ionic column base in Bistun (Lushe, 2006), stone vessels and a broken stone basin from Dinavar (Ghirshman, 1971), the Kermanshah Greek inscription (Robert, 1967), a capital discovered in Shiyan, a Greek inscription in Eslamabad (Alibaigi et al., 2020), and the Daya Cave in Sarpol-e Zahab (Alibaigi et al., 2023), have provided us with insights. In this light, archaeological research and excavation of the Tape Gohareh at Bisotun, a site with cultural remains spanning the Seleucid to Parthian periods, could be a valuable endeavor in understanding the region's historical and cultural developments during these eras. The key questions of this research are: What is the stratigraphic and chronological sequence of the site? What are the characteristics of the cultural materials from the Seleucid and Parthian periods found at Tape Gohareh, and based on the existing cultural artifacts, what level of interaction did this site have with other contemporaneous regional sites? Moreover, what was the social and cultural status of Tape Gohareh in the region during the Seleucid and Parthian periods?

It appears that Tape Gohareh was continuously inhabited from the Seleucid through the Parthian periods. The cultural remains of this era include notable decorated, glazed, clink, and plain pottery. The study of these finds, along with other cultural materials from the site, suggests a cultural affinity with other contemporaneous sites in the Central Zagros region. The research on the social structure and livelihood patterns of the communities of Tape Gohareh indicates a prevalence of pastoralism, hunting, and possibly agriculture, as well as other social activities such as weaving/spinning and pottery-making.

Discussion

Excavations at Tape Gohareh revealed two trenches, Trench 1 (10×5 meters) and Trench 2 (3×2 meters), which uncovered cultural remains including architectural structures, pottery, decorative stones, glass artifacts, storage jars, pestles and mortars, metal objects, evidence of pottery-making activities, and the bones of both domestic and wild animals, as well as an Islamic-period cemetery.

The architectural remains consist of five distinct phases from the Seleucid and Parthian periods (Fig. 2, 3 & 4). The first phase includes a floor made of plaster or lime mixed with gravel. A 20 cm layer of ash above this floor in both trenches suggests the possibility of a widespread fire, marking the end of Phase 1 habitation. The site was reused in Phases 2 and 3, with more extensive and higher-quality architectural features compared to later phases. It is likely that these communities had a higher social and economic status compared to the societies of Phases 4 and 5. Phase 4 saw a decrease in architectural construction, and Phase 5 shows more significant construction activities, although only stone foundations of the walls remain. Phases 1 to 3 likely date to the Seleucid period, spanning roughly from the mid-3rd century to the mid-2nd century BC. For Phases 4 and 5, a middle Parthian date is suggested. Additionally, excavations uncovered 20 graves from an Islamic-period cemetery. The animal bone remains from the site indicate the presence of domesticated herbivores (cattle, sheep, goats, horses, and donkeys), wild herbivores (boars), and carnivores (dogs). The economic structure of the Tape Gohareh communities seems to have been based on pastoralism, with the highest frequency of animal use being sheep (30%), followed by boar (22.5%), cattle, goats, and horses (15% each), and donkeys and dogs (2.5% each) (Chart. 1).

The site's pottery is classified into four groups (Fig. 8, 9, 10 & 11): plain, decorated, clinky, and glazed. The plain pottery from both the Seleucid and Parthian periods shows similar forms, with no significant differences in shape. However, finely decorated pottery is characteristic of the Seleucid period at Tape Gohareh. These decorated pottery pieces were not found in Parthian layers and likely date to the mid/late 3rd century to the mid-2nd century BC. Two decorated pottery fragments were recovered from Parthian layers, but the quality of their craftsmanship was inferior. The earliest glazed pottery pieces at the site likely date from the late 3rd century to the mid-2nd century BC. Clinky pottery fragments were found in cultural layers likely dating from the late 3rd century to the 1st century BC. Pottery traditions at Tape Gohareh show a cultural affinity with other Central Zagros sites. These pottery pieces can be compared to finds from the Parthian Bisotun slopes, Kangavar, Sorkh Dom Laki, Laodicea of Nahavand, Ecbatana, and the Sang-e Shir of Hamedan, as well as from Khurha Central (Kleiss, 2007; Kambakhshfard, 1995; Shishegar, 2005; Rahbar & Alibaigi, 2011; Azarnoush, 2007; Afshari & Naqshineh, 2014; Rahbar, 2003). Additionally, in some cases, comparisons can be drawn with sites such as Ghale Yazdgerd (Khosrowzadeh *et al.*, 2021), Nushijan (Stronach, 1974), and extra-regional sites such as the Elhaei site in Khuzeestan, Susa, Pasargadae (Sharifi, 2005; Haerinck, 1997; Stronach, 1997), Failaka Island in Kuwait (Hannestad, 1983), and the Uruk site (Petrie, 2002).

Conclusion

The findings from the cultural excavations at Tepe Gohareh suggest three distinct phases of settlement, beginning with the Seleucid period from around the mid-3rd century to the mid-2nd century BCE. Following this period, a relatively small settlement from the

Middle Parthian era developed on the site, and then, possibly towards the end of the Parthian period, a larger settlement emerged. After this phase, the site was abandoned, and eventually, a cemetery was established on it during the early Islamic period.

An examination of the social and economic structures of the site reveals that the communities of Tepe Gohar followed a consistent subsistence pattern throughout the settlement phases, primarily involving livestock farming, hunting, and possibly agriculture. The discovery of cultural artifacts such as mortars, spinning whorls, slag, and discarded pottery suggests other societal activities, including agriculture, weaving/spinning, and pottery production. Additionally, items related to personal hygiene, cosmetics, and adornment—like small glass vessels and decorative stone beads—were also found.

Among the most significant finds were distinctive pottery pieces from the Seleucid and Parthian periods. The analysis of these finds indicates that Tepe Gohareh shares a cultural homogeneity with nearby sites in Central Zagros, such as the Parthian terrace at Bisotun, the Anahita Temple in Kangavar, the Sorkh Dom Lakki of Kuhdasht, Laodicea of Nahavand, Ecbatana, and Sang-e Shir in Hamadan, Khorheh, and in some cases, with Nushijan and Ghale Yazdgerd. Although some pottery pieces resemble those found at sites such as Pasargadae, the Elhaei site, Susa, or the island of Failaka in Kuwait, and Seleucid-era Uruk, the cultural similarities are not significant enough to confidently discuss a broader regional connection.

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Author Contribution

This research is derived from the first author's doctoral dissertation. The primary data collection, encompassing all observational and analytical components, was conducted by the first author under the direct supervision and mentorship of the second and third authors.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest, either personal or financial, that could have influenced the content or conclusions presented in this research.

کاوش باستان‌شناختی تپه گوهره بیستون، محوطه‌ای از دوره‌های سلوکی و اشکانی

رامین چهری^I، سید مهدی موسوی‌کوهپر^{II}، مصطفی ده‌پهلوان^{III}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۴۸ - ۲۵

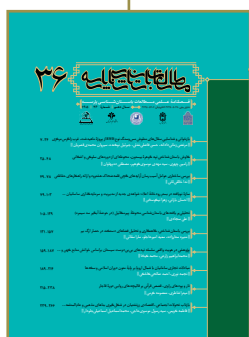
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۷؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.66224/PJAS.993.243.3>

چکیده

محوطه باستانی موسوم به تپه‌گوهره در استان کرمانشاه و در منطقه بیستون (بگستانه باستان) قرار دارد. شواهد سطحی به دست آمده از بررسی‌های اولیه در این محوطه نشان از وجود آثار فرهنگی از دوره‌های سلوکی و اشکانی داشت. پژوهش پیش‌رو با هدف بررسی و تحلیل وضعیت تاریخی و فرهنگی تپه‌گوهره و ارتباطات این محوطه با دیگر مراکز فرهنگی هم‌زمان در منطقه بگستانه و زاگرس مرکزی انجام شد. این پژوهش مبتنی بر روش‌های میدانی و شیوه اسنادی بوده که در روش نخست با انجام کاوش باستان‌شناختی نهشته‌ها و یافته‌های فرهنگی مستندنگاری گردیده و در نهایت مطالعه اسنادی شامل منابع تاریخی، کتب، مقالات منتشر شده و گزارشات کاوش‌ها مورد استفاده و استناد قرار گرفته است. نتایج به دست آمده نشان از وجود محوطه‌ای باستانی از دوره‌های سلوکی و اشکانی در منطقه بیستون و زاگرس مرکزی دارد. مطالعات انجام شده بر روی ساختار اجتماعی و الگوی معیشت جوامع تپه‌گوهره نشان می‌دهد؛ دام‌پروری، شکار و احتمالاً کشاورزی و نیز سایر فعالیت‌های اجتماعی، مانند بافندگی/ریسندگی و سفالگری در این جوامع رواج داشته است. آثار معماری در استقرارها و فازهای مختلف و نیز سفال‌های شاخص از جمله: سفال منقوش، لعاب‌دار، کلینکی و ساده از دیگر یافته‌های مهم فرهنگی هستند. بررسی و مطالعه این یافته‌ها گویای هم‌گونی فرهنگی تپه‌گوهره با دیگر محوطه‌های شاخص زاگرس مرکزی مانند: دامنه پارتی بیستون، سرخ‌دُم لکی کوه‌دشت، لائودیسه نهاوند، هگمتانه و سنگ‌شیر همدان، آناهیتای کنگاور و خورهه است.

کلیدواژگان: زاگرس مرکزی، بیستون، تپه‌گوهره، سلوکی، اشکانی.

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۵ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)

I. گروه باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

II. گروه باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: m.mousavi@modares.ac.ir

III. گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: چهری، رامین؛ موسوی‌کوهپر، سید مهدی؛ و ده‌پهلوان، مصطفی، (۱۴۰۵). کاوش باستان‌شناختی تپه گوهره بیستون، محوطه‌ای از دوره‌های سلوکی و اشکانی، مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۱۰ (۳۶): ۴۸-۲۵. <https://doi.org/10.66224/PJAS.993.243.3>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-993-fa.html>

مقدمه

آغاز فعالیت‌های منسجم باستان‌شناسی در بیستون به دهه ۷۰ م. برمی‌گردد (کلایس و کالمیر، ۱۳۸۵). یکی از مناطق مهم زاگرس مرکزی در دوران تاریخی، بگستانه باستان بوده که «ایزیدور خاراکی» در قرن اول میلادی از آن به عنوان یک شهر دوره اشکانی نام می‌برد (Schoff, 1914). «سجاد علی بیگی» محوطه موسوم به «دامنه پارتی» که در دامنه کوه بیستون واقع گردیده را همان بگستانه باستان می‌داند (Alibaigi et al., 2012). باوجود این فعالیت‌ها و نیز پژوهش‌هایی که در سال‌های اخیر انجام شده است، هنوز اطلاعات ما از برخی ادوار تاریخی همچون دوران سلوکی و اشکانی در بیستون اندک است؛ البته حجم کاوش‌های صورت گرفته در منطقه به نسبت پیچیدگی‌های گوناگون این دوره ناچیز بوده و کمبود اطلاعات از این برهه زمانی نه فقط در بیستون، بلکه در کل منطقه زاگرس مرکزی محسوس است. باتوجه به این که نقش سلوکیان از لحاظ سیاسی و تاریخی در زاگرس مرکزی در سده‌های سوم و دوم پیش از میلاد پُررنگ است، اما جز محوطه‌های محدودی مانند لائودیسه (رهبر و علی بیگی، ۱۳۹۰)، هگمتانه (آذرنوش، ۱۳۸۶) و سرخ‌دم لکی (شیشه‌گر، ۱۳۸۴) و نیز تعدادی آثار و اشیاء پراکنده مانند پیکره هرکول در بیستون و کتیبه یونانی آن که از دو برادر سخن می‌گوید که حاکم منطقه هستند (Bernard, 1980)، پایه ستون ایونی بیستون (لوشای، ۱۳۸۵)، ظروف سنگی و یک سنگاب شکسته از دینور (گیرشمن، ۱۳۵۰)، کتیبه یونانی کرمانشاه (Robert, 1967)، سرستون کشف شده در شیان و کتیبه یونانی در اسلام‌آباد (Alibaigi et al., 2020) و نیز غار دایه سرپل زهاب (Alibaigi et al., 2023)، چیز زیادی به دست ما نرسیده است. با این تفاسیر، بررسی و کاوش باستان‌شناختی تپه‌گوهره به عنوان محوطه‌ای که دارای آثار فرهنگی با توالی تاریخی از دوره سلوکی تا دوران اشکانی در منطقه بگستانه باستان و زاگرس مرکزی دارد، می‌تواند گزینه مناسبی برای بررسی وضعیت تاریخی و فرهنگی بگستانه و زاگرس مرکزی در دوره‌های سلوکی و اشکانی باشد.

پرسش‌های پژوهش: این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها است؛ ۱) وضعیت گاهنگاری و لایه‌نگاری محوطه تپه‌گوهره به چه صورت بوده است؟ ۲) ویژگی‌های مواد فرهنگی دوره‌های سلوکی و اشکانی تپه‌گوهره چیست و به استناد مواد فرهنگی موجود، این محوطه دارای چه سطحی از تعاملات و همگونی منطقه‌ای یا فرمانطقه‌ای است؟ ۳) جایگاه اجتماعی و فرهنگی تپه‌گوهره در منطقه، طی دوره‌های سلوکی و اشکانی به چه شکل بوده است؟

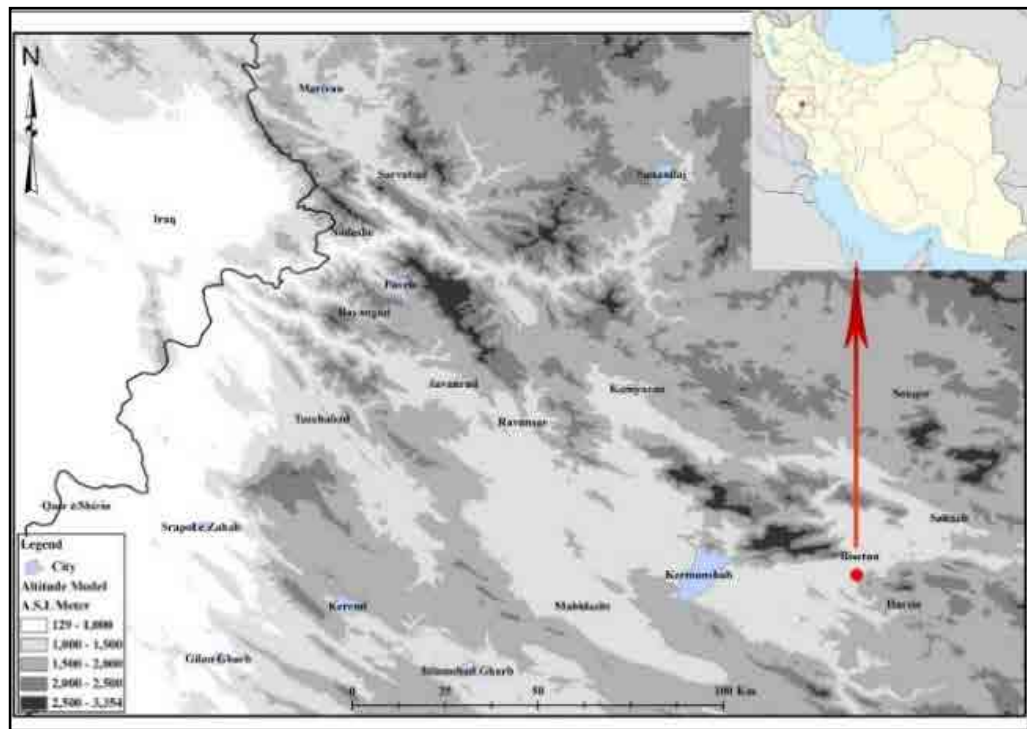
پیشینه پژوهشی منطقه بگستانه و تپه‌گوهره در دوران تاریخی

آغاز فعالیت‌های منسجم باستان‌شناسی در منطقه بگستانه به دهه ۷۰ م. برمی‌گردد. در این سال‌ها یک هیئت آلمانی متشکل از «کلایس» و همکارانش در بیستون اقدام به کاوش باستان‌شناسی نمودند (کلایس و همکاران، ۱۳۸۵). «مهدی رهبر» (۱۳۵۷) در محوطه موسوم به «کاخ ناتمام خسرو دوم» کاوش‌های باستان‌شناسی را آغاز نمود و این کاوش‌ها در چند فصل ادامه داشت (رهبر، ۱۳۵۷). «ارنی هرینک» نیز پژوهشی در غالب رساله دکتری خود با عنوان «معرفی و دسته‌بندی سفال‌های اشکانی در منطقه بگستانه و زاگرس مرکزی» انجام داده است (هرینک، ۱۳۷۶). «کرماجانی» در سال ۱۳۷۸ ه.ش. اقدام به کاوش در محوطه دامنه پارتی نمود (کرماجانی، ۱۳۷۸) یک سال بعد «عباس مترجم» در همین محوطه کاوش کرد (مترجم، ۱۳۷۹). در سال ۱۳۸۰ ه.ش. بخش‌های جنوبی این محوطه که دربردارنده بقایای دژی از دوره ماد بود، توسط «مهرداد ملکزاده» کاوش شد (ملک‌زاده، ۱۳۸۰). در سال ۱۳۸۱ ه.ش. «عباس مترجم» و «یعقوب محمدی‌فر» شهرستان هرسین شامل بخش مرکزی و بیستون را بررسی نموده‌اند (مترجم و محمدی‌فر، ۱۳۸۱). در سال ۱۳۸۸ ه.ش. «سجاد علی بیگی» محوطه دامنه

پارتی را مجدداً کاوش کرد (علی بیگی، ۱۳۸۸). اما تپه‌گوهره یک محوطه مهم مربوط به دوره سلوکی و اشکانی در بگستانه است که تا پیش از انجام این پژوهش، پیشینه فعالیت‌های باستان‌شناسی انجام شده مرتبط با آن به دو بررسی میدانی محدود می‌شود که نخستین آن توسط عباس مترجم و یعقوب محمدی فر انجام شده و در نتیجه محوطه مربوط به دوره اشکانی معرفی شده است (مترجم و محمدی فر، ۱۳۸۱). دومین پژوهش در غالب پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده اول این پژوهش انجام شده و تپه‌گوهره به دوره‌های سلوکی و اشکانی منسوب گردیده است (چهری، ۱۳۹۳).

موقعیت جغرافیایی تپه‌گوهره

تپه‌گوهره بیستون یکی از معدود محوطه‌های دوران سلوکی و اشکانی در منطقه زاگرس مرکزی است. این محوطه در یک دره میان‌کوهی مشرف بر دشت چمچمال، در فاصله دوونیم کیلومتری رودخانه گاماسی‌آو و چهارونیم کیلومتری آثار تاریخی بیستون چسبیده به ضلع شمالی روستای گوهره و در مختصات طول و عرض جغرافیایی $34^{\circ}20'80.7''$ N، $47^{\circ}27'18.3''$ E و ارتفاع ۱۳۴۵ متری از سطح دریا قرار دارد (نقشه ۱). این تپه شامل یک پشته طولی در ابعاد 50×100 متر بوده و ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف سه متر است (تصویر ۱).

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی تپه‌گوهره در زاگرس مرکزی (Alibaigi et al., 2023).

Map 1: Geographical location of Tepe Gohareh in Central Zagros (Alibaigi et al., 2023).

کاوش باستان‌شناختی تپه‌گوهره

کاوش باستان‌شناختی تپه‌گوهره با ایجاد دو ترانشه انجام شد. برای ثبت تمامی جزئیات و تغییرات موجود، روش کاوش به صورت کانتکست و لایه انتخاب شد. طی کاوش در هر دو ترانشه بقایای فرهنگی از جمله آثار معماری، مجموعه‌ای از سفال‌ها و دیگر یافته‌های فرهنگی از دوره‌های سلوکی و اشکانی به دست آمد. متأسفانه مقیاس محدود کاوش و وسعت نسبتاً زیاد محوطه، مانع از انجام تحلیلی جامع در خصوص وضعیت ساختارهای معماری موجود و پلان آن‌ها گردید.

تصویر ۱: تصویر هوایی گمانه ۱ و ۲ (رضا عزیزی، ۱۴۰۲).
Fig. 1: Aerial image of Trenches 1 and 2 (Reza Azizi, 2023).

آثار معماری تپه گوهره

در تپه گوهره، دو ترانشه ۱ و ۲ به ترتیب با ابعاد ۱۰×۵ متر و ۳×۲ متر کاوش گردید (تصاویر ۲، ۳ و ۴). کاوش در این ترانشه‌ها منجر به کشف بقایای معماری گردید که گویای وجود پنج فاز مختلف از دوره‌های سلوکی و اشکانی در محوطه بود که در ادامه به بررسی آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۱- آثار معماری دوره سلوکی

آثار این دوره در سه فاز معماری به دست آمد که از پایین به بالا ۳ و ۲ و ۱ نام‌گذاری گردید (تصاویر ۵ و ۶).

فاز نخست، تحتانی‌ترین آثار معماری شامل یک کف‌سازی محکم و منسجم بود که بقایای آن در ترانشه ۱ در عمق ۱۷۰- (تصویر ۵: C۳۶) و در ترانشه ۲ در عمق ۳- متر از سطح به دست آمد (تصویر ۶: C۱۸). این کف سفید رنگ با ملات گچ/آهک و سنگ ریزه ساخته شده و ضخامت آن ۲۰ سانتی‌متر است. بقایای پخت‌وپز بر روی کف وجود دارد. در ترانشه ۲ به غیر از خود کف قسمت‌هایی از دو دیوار با ارتفاع بیش از یک متر به دست آمد که به یک‌دیگر متصل هستند و زاویه ۹۰ درجه از گوشه یک فضای اتاق مانند را شکل داده‌اند (تصاویر ۶: C۹، ۱۳، ۱۸). دیوارها از گل، لاشه سنگ و خشت بودند. یک لایه ۱۰ تا ۲۰ سانتی‌متری خاکستر نیز بر روی کف موجود در هر دو ترانشه وجود دارد.

فاز دوم، معماری این فاز در تپه گوهره شامل بقایای یک فضای سنگ‌فرش است که با لاشه سنگ ایجاد شده است (تصویر ۵: C۶۰). ملات بین سنگ‌ها از گل است. در ضلع شمالی، سنگ‌فرش به خارج از گمانه ادامه دارد. در کف بقایای دو اجاق پخت‌وپز در کنار هم وجود دارد. در انتهای ضلع جنوب غربی یک ردیف سنگ چین مسیری را نشان می‌دهد که از خارج گمانه به داخل فضای سازه راه دارد و احتمالاً یک ورودی بوده است (تصویر ۵: C۵۹). به نظر می‌رسد این سازه بخشی از یک حیاط یا راهرو باشد.

فاز سوم، این فاز شامل بقایای یک فضای اتاق مانند است که از دو دیوار سنگی با جهت شمالی-جنوبی (تصویر ۵: C۵۲، ۶۱) و یک کف منسجم گلی (تصویر ۵: C۴۶) تشکیل شده است. دیوارها از لاشه سنگ با ملات گل و گچ/آهک به میزان کم ساخته شده و نیم متر از ارتفاع آن‌ها

باقی‌مانده است. سازه از شمال به خارج از ترانشه ادامه دارد، اما در بخش جنوبی گورهای دوره اسلامی موجب تخریب قسمت‌هایی از آن گردیده‌اند.

۲- آثار معماری دوره اشکانی

در محوطه، بقایای دو فاز معماری با شماره‌های ۴ و ۵ از دوره اشکانی به دست آمد. فاز نخست معماری اشکانی، از فاز چهارم تپه‌گوهره تنها بقایای پی‌سنگی دو دیوار به دست آمد. گورستانی که در دوران اسلامی در محوطه ایجاد شده بیشترین تخریب را به آثار معماری و فرهنگی این فاز وارد کرده است. پی دیوارها از لاشه‌سنگ‌های متوسط و با ملات گل ساخته شده است (تصویر ۵: C۴۳ و C۴۴).

فاز دوم معماری اشکانی، در سطحی‌ترین آثار معماری محوطه، فاز پنج است که در عمق ۲۰- سانتی‌متر از سطح و در هر دو ترانشه به دست آمد که مربوط به آخرین استقرار موجود در تپه‌گوهره است. این آثار شامل بقایای پی‌سنگی دیوارهای متصل به یک‌دیگر است (تصاویر ۴ و ۶: C۱۹) (تصویر ۵: C۴ و ۶۷). ملات بین سنگ‌ها از گل، گچ / آهک است. طول بلندترین آن‌ها به پنج‌متر می‌رسد و در عرض تا ۱/۳۰ متر پهنا دارند برخی از آن‌ها به خارج از ترانشه ادامه دارند.

جمع‌بندی آثار معماری تپه‌گوهره

نتایج نخستین فصل کاوش باستان‌شناختی در تپه‌گوهره منجر به شناخت هویت، کاربری و پلان بناهای موجود در محوطه نگردید. مطالعه یافته‌ها نشان داد که نخستین ساخت‌وسازها در محوطه در دوره سلوکی (فاز ۱) شکل گرفته که شامل یک کف‌سازی با ملات گچ / آهک و سنگ‌ریزه است. بر روی این لایه در هر دو ترانشه، یک لایه ۲۰ سانتی‌متری از خاکستر وجود دارد که احتمالاً می‌توان این موضوع را دال بر وقوع یک آتش‌سوزی گسترده در محوطه و پایان استقرار فاز ۱ در نظر گرفت. به نظر می‌رسد پس از این دوره با فواصل زمانی کوتاه، مجدداً محوطه در فازهای ۲ و ۳ مورد استفاده قرار گرفته است. بررسی لایه‌های فرهنگی نشان می‌دهد احتمالاً فاصله (۱/ گپ) زمانی موجود در پایان استقرار فاز ۱ تا آغاز استقرار فاز ۲ بیشتر از این فاصله بین فازهای ۲ تا ۳ باشد. در هر سه فاز، آثار معماری از کمیت و کیفیت ساخت بیشتری نسبت به فازهای بعدی برخوردار است. به نحوی که سازه‌ها بیشتر و بزرگ‌تر بوده و معمولاً در ساخت آن‌ها از ملات‌های متفاوتی مانند: گل و آهک، آهک و گچ و ... استفاده شده است. همچنین کف‌سازی‌ها با استحکام و دقت بیشتر ساخته شده و نیز در ساخت برخی از دیوارها از آجر استفاده شده است. سفال‌های شاخص و دیگر یافته‌های فرهنگی نیز در این فازها بیشتر به دست آمد. بررسی موارد مذکور نشان می‌دهد که احتمالاً جوامع ساکن در فازهای ۱ تا ۳ محوطه، دارای جایگاه اجتماعی و اقتصادی بالاتری نسبت به فازهای ۴ و ۵ بوده‌اند. در فاز ۴ تپه‌گوهره میزان ساخت و سازه‌های معماری کاهش یافته و همچنین در ساخت دیوارها آثاری از آجر، ملات گچ و آهک و نیز کف‌سازی‌های منسجم دیده نمی‌شود و دیگر یافته‌های فرهنگی نیز کاهش پیدا کرده‌اند؛ درنهایت، در آخرین دوره استقرار در محوطه (فاز ۵) احتمالاً ساخت و سازه‌های بیشتری انجام شده است که البته از آن‌ها تنها پی‌سنگی دیوارها باقی‌مانده و بقایای آن‌ها را می‌توان در بیشتر محوطه در سطح یا در لایه‌های سطحی مشاهده کرد (جدول ۱).

جدول ۱: گاهنگاری فازهای معماری تپه‌گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Table 1: Chronology of architectural phases at Tepe Gohareh (Authors, 2023).

فاز	گاهنگاری	دوره تاریخی
۱ - ۲ - ۳	اواسط / اواخر سده سوم تا اواسط سده دوم پیش‌ازمیلاد	سلوکی
۴ - ۵	اواسط سده دوم تا سده نخست پیش‌ازمیلاد	دوره میانه اشکانی

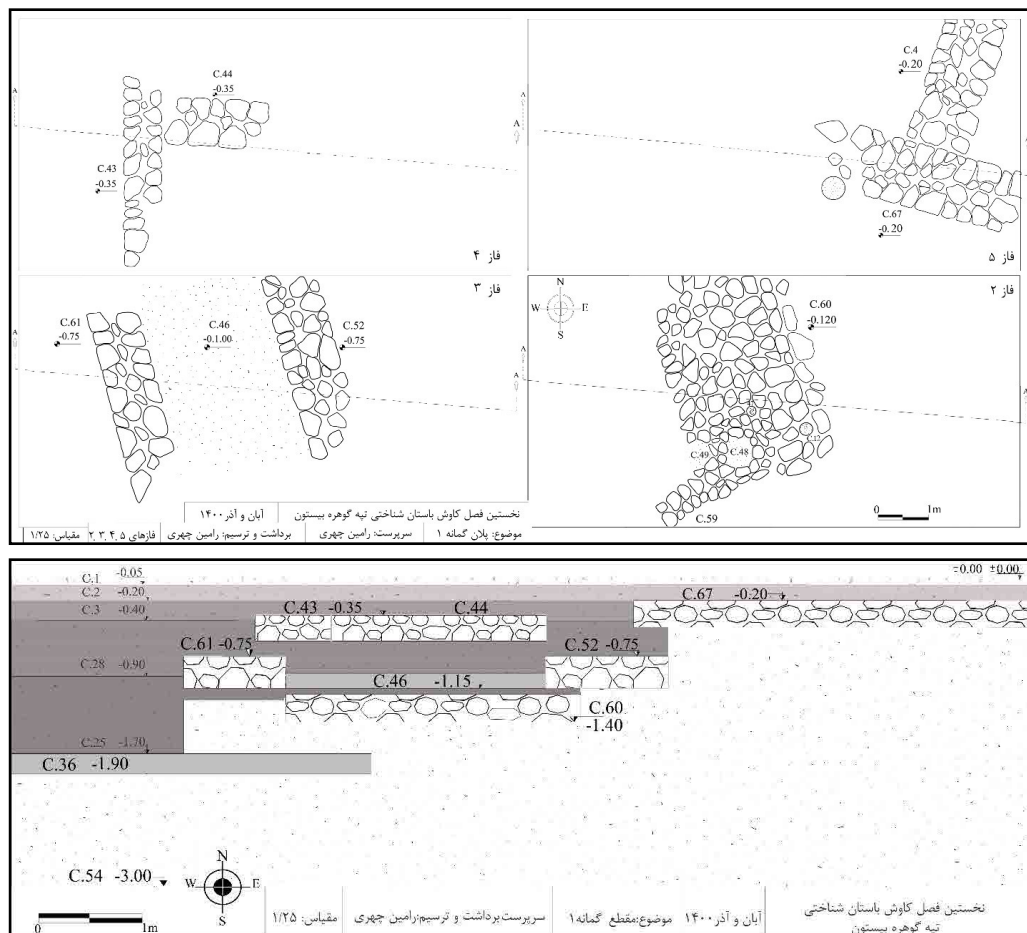
تصویر ۲: موقعیت ترانشه‌های ۱ و ۲ (رضا عزیزی، ۱۴۰۲).
Fig. 2: Location of Trenches 1 and 2 (Reza Azizi, 2023).

تصویر ۳: تصویر هوایی ترانشه ۱ (رضا عزیزی، ۱۴۰۲).
Fig. 3: Aerial view of Trench 1 (Reza Azizi, 2023).

تصویر ۴: تصویر هوایی ترانشه ۲ (رضا عزیزی، ۱۴۰۲).
Fig. 4: Aerial view of Trench 2 (Reza Azizi, 2023).

تصویر ۵: پلان و مقطع ترانشه ۱ (چهری، ۱۴۰۲).
Fig. 5: Plan and section of Trench 1 (Chehri, 2023).

گورستان دوران اسلامی

کاوش باستان‌شناختی در تپه‌گوهره منجر به کشف یک گورستان از دوران اسلامی گردید. در مجموع تعداد ۲۰ گور کاوش و مستندنگاری گردید. این گورها موجب تخریب لایه‌های فرهنگی و آثار معماری در فازهای ۳، ۴ و ۵ شده‌اند. بررسی قبور و مطالعهٔ سفال‌های اندک به دست آمده حاصل از بررسی سطحی و لایه‌های سطحی محوطه (تصویر ۷، جدول ۶) نشان می‌دهد که احتمالاً این گورستان متعلق به دوران اولیهٔ اسلامی باشد. در همهٔ گورها از یک الگوی تدفین استفاده شده و اسکلت‌ها در جهت شرقی-غربی به پهلوئی راست خوابیده و صورت‌ها رو به جنوب (قبله) است.

اهمیت یافته‌های سفالی تیه‌گوهره

مسئله گونه‌شناسی سفال دوره اشکانی در زاگرس مرکزی وضعیت مناسبی دارد؛ البته فقدان محوطه‌ای کلیدی در منطقه که دارای سفال‌های شاخص این دوره بدون درهم آمیختگی با سفال‌های دوران قبل و بعد از آن باشد، مشکلی مهم در گاهنگاری سفال اشکانی زاگرس مرکزی است (علی‌بیگی، ۱۳۸۹: ۴۸). درمورد سفال دوره سلوکی این مسئله پیچیده‌تر است و تفکیک سفال این دوره از دوره پیش و به‌ویژه پس از آن (اشکانی) امری دشوار است؛ چراکه این نمونه‌ها غالباً یک سنت یکسان فرهنگی-هنری را نشان می‌دهند. بررسی تخصصی این موضوع نوشتاری جداگانه را می‌طلبد؛ بنابراین، در این پژوهش سفال‌هایی که در لایه‌های فرهنگی بر جای هر دو

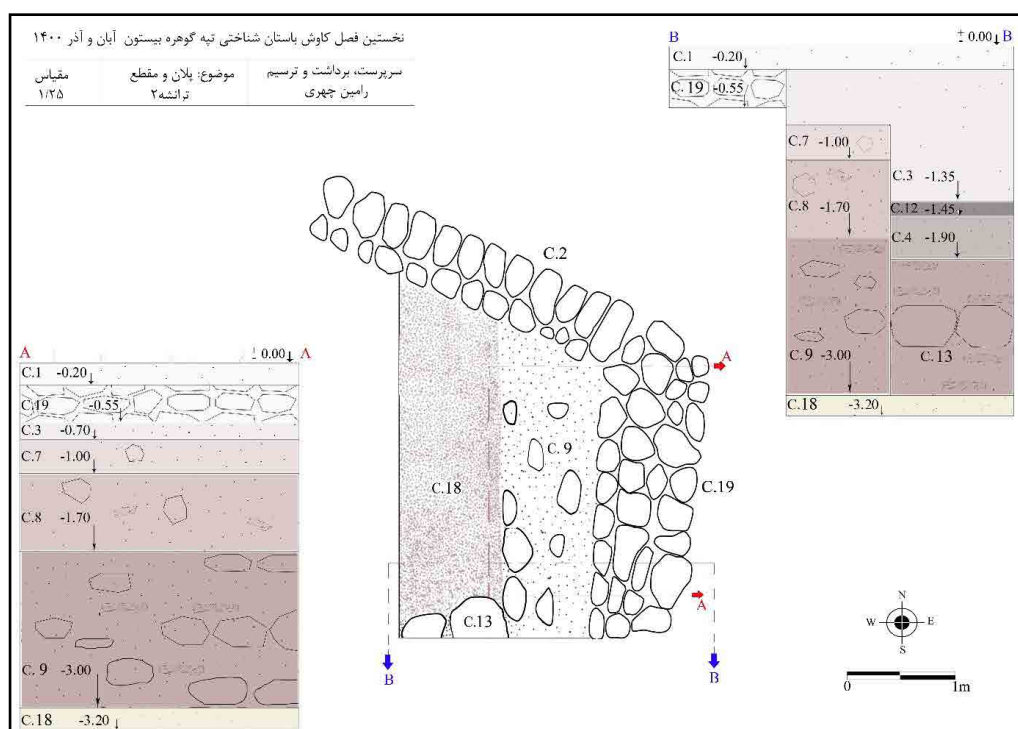

Fig. 6: Plan and section of Trench 2 (Chehri, 2023).

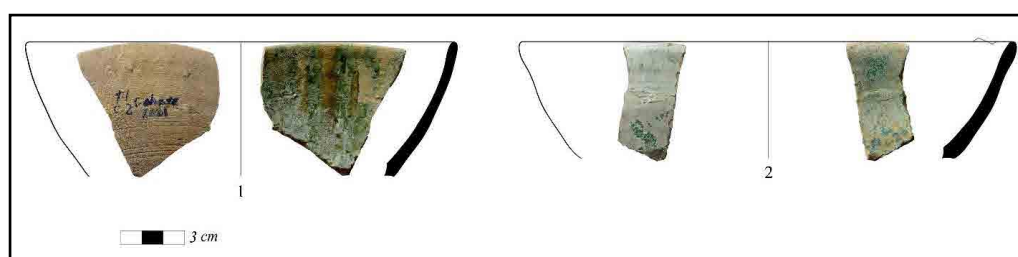
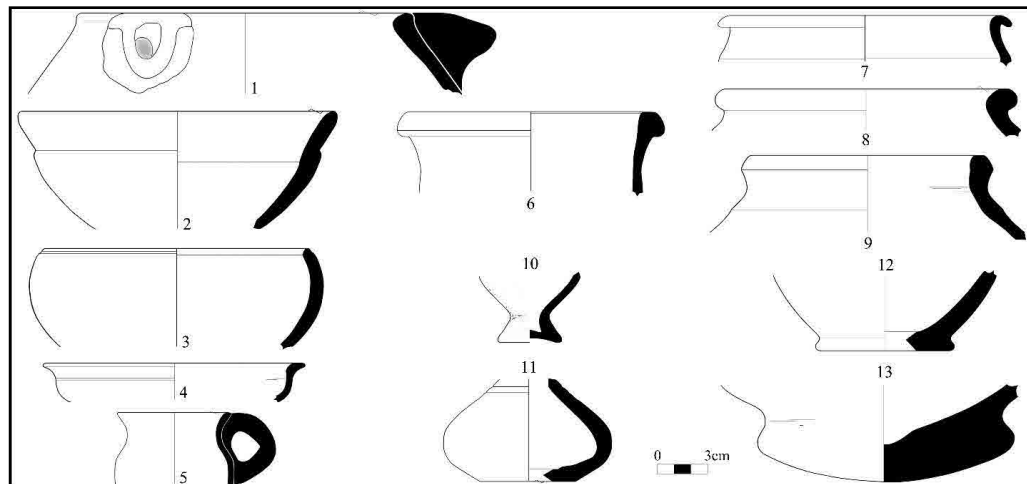

Fig. 7: Glazed pottery from the Islamic period (Chehri, 2023).

دوره سلوکی و اشکانی به دست آمدند را در غالب سفال سلوکی/ اشکانی معرفی می‌شوند؛ بنابراین یافته‌های سفالی تپه گوه‌ره می‌تواند در مبحث گاهنگاری و گونه‌شناسی سفال این دوره‌ها در منطقه زاگرس مرکزی کمک شایانی کند. در یک طبقه‌بندی کلی سفال‌های محوطه در چهار گروه سفال: ساده، منقوش، کلینکی و لعاب‌دار قرار می‌گیرند.

سفال ساده سلوکی/ اشکانی

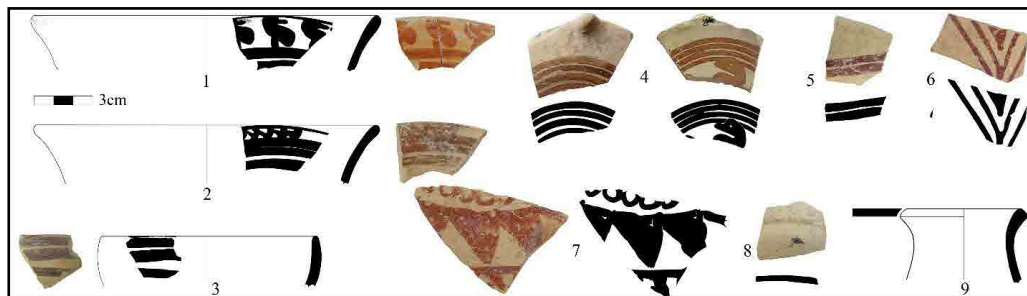
حدود ۷۰٪ سفال‌های ثبت شده از محوطه سفال ساده بود که در دو رنگ قهوه‌ای و نخودی بودند. خمیره آن‌ها از شن و سنگ ریزه است و ذرات میکا به رنگ‌های نقره‌ای و طلایی در بیشتر آن‌ها وجود دارد. پخت سفال‌ها معمولاً ناکافی است و همگی چرخ‌ساز هستند. تزئینات شیار‌کنده با خطوط موج و مستقیم، نقوش افزوده طنابی و نیز ظروف لوله‌دار در بین سفال‌ها دیده می‌شود. به طور کلی می‌توان سفال‌های ساده را به سه دسته ظریف، متوسط و خشن تقسیم کرد. وجود دیگ‌ها، کوزه‌ها، کاسه‌ها، سبوها، خمره‌ها، ظروف لوله‌دار و آبریزدار، ظروف دود زده و... که از فرم‌های رایج ظروف ساده هستند، کاربری روزمره سفال‌های ساده را تأیید می‌کنند (تصویر ۸، جدول ۲).

تصویر ۸: سفال‌های ساده تپه‌گوهره (چهری، ۱۴۰۲).
Fig. 8: Simple pottery from Tepe Gohareh (Chehri, 2023).

سفال منقوش سلوکی / اشکانی

از لایه‌های فرهنگی مربوط به دوره اشکانی محوطه تنها دو قطعه (قطعات ۸ و ۹) سفال منقوش به دست آمد که این سفال‌ها نیز نقش یا فرم شاخصی نداشتند. مابقی سفال‌های منقوش، مربوط به لایه‌های فرهنگی دوره سلوکی بودند. تعداد این سفال‌ها ۱۵ قطعه بود. سفال‌ها دارای خمیره و پوشش نخودی، آمیزه‌ای از ماسه ریزدانه، پخت مناسب و ظرافت و کیفیت ساخت مطلوبی هستند. معمولاً یکی از سطوح و در مواردی هر دو سطح خارجی و داخلی ظروف با نقوش غالب خطوط دایره متحدالمرکز تزئین شده و نقوش پرندگانی شبیه اردک در آن‌ها بیشتر دیده می‌شود. رنگ‌های به کار رفته در نقوش، در طیف قهوه‌ای روشن تا تیره است که معمولاً پر رنگ بوده و صیقل مناسبی دارد (تصویر ۹، جدول ۳).

تصویر ۹: سفال‌های منقوش تپه‌گوهره (چهری، ۱۴۰۲).
Fig. 9: Painted pottery from Tepe Gohareh (Chehri, 2023).

سفال لعاب‌دار سلوکی / اشکانی

سفال لعاب‌دار در دیگر محوطه‌های هم‌زمان زاگرس مرکزی اندک به دست آمده است. در کاوش محوطه دامنه پارتی بیستون تنها یک قطعه گزارش شده است (علی‌بیگی، ۱۳۸۹). در تپه‌گوهره نیز تعداد اندکی از این سفال به دست آمد و بیشتر آن‌ها نیز قطعات کوچک بدنه بودند و از لحاظ فرم‌شناسی، قابلیت گونه‌شناسی را نداشتند. این سفال‌ها خمیره نخودی، آمیزه ماسه نرم و پخت مناسب دارند، اما انسجام، ظرافت و کیفیت سفال ظریف منقوش و یا کلینکی را ندارند و لعاب‌ها در بسیاری موارد به صورت پودری از بدنه جدا شده‌اند. رنگ غالب لعاب‌ها آبی است که در طیف

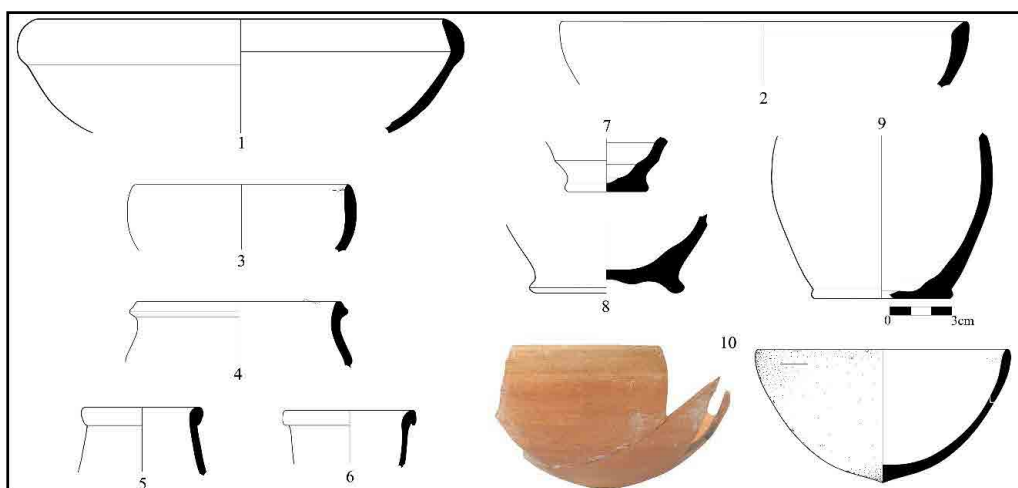
متفاوتی از روشن تا تیره بوده و رنگ‌های سبز و شیرینی نیز دیده می‌شود. لعاب‌کاری معمولاً در هر دو سطح داخلی و خارجی ظرف انجام شده است (تصویر ۱۰، جدول ۴).

تصویر ۱۰: سفال لعاب‌دار تپه‌گوهره (چهری، ۱۴۰۲).
Fig. 10: Glazed pottery from Tepe Gohareh (Chehri, 2023).

سفال کلینکی سلوکی / اشکانی

پس از سفال ساده بیشترین نوع سفال به‌دست آمده سفال کلینکی است. هرینگ، این سفال را سفال شاخص دوره میانه اشکانی (۱۷۵-۱۵۰ پ.م. تا سده اول پ.م.) در غرب ایران دانسته و معتقد است منشأ و تاریخ آن را می‌توان پیش‌تر برد (هرینگ، ۱۳۷۶: ۱۱۷). این گاهنگاری تاکنون مبنای گاهنگاری سفال کلینکی در پژوهش‌های باستان‌شناختی زاگرس مرکزی بوده است. این سفال دارای آمیزه فشرده و خاکستری رنگ است و در سطوح بیرونی و درونی معمولاً خمیره‌ای نارنجی رنگ دارد که در رنگ‌های قهوه‌ای نیز دیده می‌شود. سفال‌های کلینکی محوطه، چرخ‌ساز بوده و کیفیت ساخت و پخت عالی دارند. سطح برخی از آن‌ها با خطوط موازی با تکنیک خراشیدن تزئین شده و عمده‌ترین نوع ظروف کاسه‌ها و پیاله‌ها هستند. همچنین قسمت‌هایی از یک کاسه کلینکی در محوطه به‌دست آمد (تصویر ۱۱، جدول ۵).

تصویر ۱۱: سفال‌های کلینکی تپه‌گوهره (چهری، ۱۴۰۲).
Fig. 11: Clinker pottery from Tepe Gohareh (Chehri, 2023).

جمع‌بندی سفال‌های تپه‌گوهره

سفال‌های ساده دوران سلوکی و اشکانی دارای فرمی مشابه هستند و تفاوت واضحی در فرم آن‌ها دیده نمی‌شود؛ ازجمله تفاوت‌های موجود بین آن‌ها در رنگ آن‌ها است. سفال‌های دوره اشکانی بیشتر قهوه‌ای مایل به قرمز هستند و سفال نخودی کمتر دیده می‌شود؛ اما در سفال‌های دوره

سلوکی، رنگ نخودی غالب‌تر است. سفال ساده تپه‌گوهره قابل‌مقایسه با نمونه‌های مشابه از دامنه پارتی بیستون، کنگاور، سرخ‌دم لکی، لائودیسه نهاوند، هگمتانه و سنگ شیر همدان، خورمه مرکزی (کلایس، ۱۳۸۵؛ کامبخش‌فرد، ۱۳۷۴؛ شیشه‌گر، ۱۳۸۴؛ رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰؛ آذرنوش، ۱۳۸۶؛ افشاری و نقشینه؛ ۱۳۹۳، رهبر، ۱۳۸۲) و در مواردی قلعه یزدگرد (خسروزاده و همکاران، ۱۳۹۹)، محوطه الهایی در خوزستان (شریفی، ۱۳۸۴) و شوش (هرینک، ۱۳۷۶) است. این سفال‌ها مربوط به برهه زمانی از حدود اواسط/اواخر سده سوم تا اواسط سده دوم پیش از میلاد بودند؛ اما سفال منقوش با کیفیت ساخت و پخت مناسب، با نقوش پرندگان و یا نقوش هندسی که با کیفیت مناسب بر روی ظروف ایجاد شده‌اند، سفال شاخص دوره سلوکی تپه‌گوهره است که با نمونه‌های به‌دست آمده از سرخ‌دم لکی کوه‌دشت (شیشه‌گر، ۱۳۸۴)، هگمتانه (آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲)، لائودیسه نهاوند (رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰)، نوشیجان (Stronach, 1974)، پاسارگاد (استروناخ، ۱۳۷۹) و جزیره فیله در کویت (Hannestad, 1983) قابل‌مقایسه است. این گونه سفال‌ها در لایه‌های دوره اشکانی به‌دست نیامد. بررسی لایه‌های فرهنگی محوطه نشان می‌دهد احتمالاً این سفال‌ها مربوط به حدود اواسط/اواخر سده سوم تا اواسط سده دوم پیش از میلاد باشند. از لایه‌های دوره اشکانی دو قطعه سفال منقوش به‌دست آمد (قطعه ۸ و ۹) که یکی از آن‌ها قسمتی از بدنه ظرف است و نقش آن یک خط نواری سبز کم‌رنگ بدون صیقل است و دیگری نیز قسمتی از لبه و گردن یک سبو می‌باشد که رنگ آن ریخته است و به‌نظر می‌رسد با نواری سیاه لبه داخلی ظرف را نقاشی کرده‌اند. نقوش هر دو سفال کیفیت ساخت مناسبی ندارد و با نمونه‌های دوره سلوکی هم از نظر ساخت و پرداخت سفال و هم از نظر ساخت نقوش متفاوت بوده و کیفیت پایینی دارند. برای گاهنگاری قدیمی‌ترین سفال‌های لعاب‌دار محوطه نیز حدود اواخر سده سوم تا اواسط سده دوم پیش از میلاد پیشنهاد می‌گردد؛ هرچند که تداوم ساخت این نوع سفال در تپه‌گوهره ظاهراً تا دوره میانه اشکانی (۱۷۵-۱۵۰ تا سده اول پیش از میلاد) نیز دیده می‌شود. یک قمقمه لعاب‌دار ناقص شاخص‌ترین این نوع سفال بود که نمونه مشابه آن در کنگاور (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۴)، شوش (هرینک، ۱۳۷۶)، پاسارگاد (استروناخ، ۱۳۷۹) و محوطه اوروک (Petrie, 2002) به‌دست آمده است. مطالعه سفال‌های کلینکی در تپه‌گوهره نشان داد که در لایه‌های فرهنگی که مربوط به احتمالاً اواخر سده سوم تا اواسط سده دوم پیش از میلاد بودند، تعداد کمتری از این سفال به‌دست آمد، اما در دوران میانه اشکانی این سفال‌ها افزایش پیدا کرده‌اند. این ظروف مشابه نمونه‌های محوطه‌های شاخص در غرب ایران از جمله: دامنه پارتی بیستون (کلایس، ۱۳۸۵)، هگمتانه و سنگ شیر همدان (آذرنوش، ۱۳۸۶؛ افشاری و نقشینه، ۱۳۹۳)، لائودیسه (رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰) و خورمه (رهبر، ۱۳۸۲) است. همچنین قطعات مختلفی از سرباره‌ها، سفال‌های دفرمه و دورریز به‌دست آمد که با احتیاط می‌توان این موضوع را دال بر پخت سفال در محوطه دانست. به‌صورت کلی در سنت سفالگری تپه‌گوهره، یک همگونی و تشابه فرهنگی با محوطه‌های منطقه زاگرس مرکزی، به‌ویژه نواحی شرقی و جنوبی آن دیده می‌شود.

بقایای جانوری تپه‌گوهره

شناسایی گونه‌های جانوری در محوطه‌های باستانی یکی از راه‌های شناخت و بازسازی اقتصاد معیشتی جوامع باستان است و بدین‌وسیله می‌توان گونه‌های مهم جانوری را شناسایی و الگوهای معیشتی را در طی زمان بررسی نمود. مطالعات انجام‌شده توسط موسسه جانور باستان‌شناسی دانشگاه تهران بر روی استخوان‌های جانوری به‌دست آمده از تپه‌گوهره منجر به شناسایی بقایای استخوانی مربوط به تعداد ۴۰ حیوان اهلی و غیراهلی گردید. طیف جانوری شناسایی‌شده از مجموعه استخوانی تپه‌گوهره شامل: گیاه‌خواران اهلی (گاو، گوسفند، بز، اسب و خر)، گیاه‌خواران

جدول ۲: سفال ساده تپه گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Table 2: Simple pottery from Tepe Gohareh (Authors, 2023).

طرح	نوع سفال	محوطه قابل مقایسه	منبع مقایسه
۱	ساده، لبه و لوله	لاتودیسه نهاوند	رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: ش ۴، قطعه ۴۵
۲	ساده، لبه	دامنه پارتی بیستون، سرخ دم لکی، سنگ شیر، پاسارگاد، الهایی خوزستان. جنوب غرب ایران	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۱۳: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۱: افشاری و نقشینه، ۱۳۹۳: طرح، قطعه ۲: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۰۶: شریفی، ۱۳۸۴: ۲۴۴، قطعه ۶۲: هرینگ، ۱۳۷۶: ش ۱، قطعه ۵
۳	ساده، لبه	سرخ دم لکی کوه‌دشت، خورهه، سنگ‌شیر، پاسارگاد	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۶، قطعه ۱۱۷: رهبر، ۱۳۸۲: ص ۱۵۹ و ۱۶۲، قطعه ۹۱ و ۱۳۱: افشاری و نقشینه، ۱۳۹۳: طرح ۲، قطعه ۱: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۰۹، قطعه ۴
۴	ساده، لبه	دامنه پارتی بیستون، پاسارگاد	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۹: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۰۷، قطعه ۱۴
۵	ساده، لبه و دسته	کنگاور، سرخ دم لکی کوه‌دشت، پاسارگاد، شوش	کامبخش‌فرد، ۱۳۷۴: ۲۶۴، تصویر ۹/۱۷: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۴، قطعه ۶۱: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۱۳، قطعه ۶: هرینگ، ۱۳۷۶: ش ۷
۶	ساده، لبه	سرخ دم لکی، هگمتانه همدان، قلعه یزدگرد	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۵، قطعه ۹۲: آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: طرح ۵، قطعه ۵ و ۷: خسروزاده و همکاران، ۱۳۹۹: لوح ۷
۷	ساده، لبه	سرخ دم لکی کوه‌دشت	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۵، قطعه ۸۴-۸۵
۸	ساده، لبه	سرخ دم لکی کوه‌دشت	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۴، قطعه ۷۹
۹	ساده، لبه	هگمتانه، پاسارگاد، الهایی خوزستان	آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: طرح ۵، قطعه ۲۷: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۱۹، قطعه ۱۲: شریفی، ۱۳۸۴: ۲۴۴، قطعه ۵۶ و ۶۳
۱۰	ساده، کف	سرخ دم لکی کوه‌دشت، الهایی خوزستان، اوروک	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۹، قطعه ۱۶۴: شریفی، ۱۳۸۴: ۲۴۰، قطعه ۴: Petrie, 2002: 118, fig: 11/10, 16
۱۱	ساده، بدنه و کف	پاسارگاد	استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۱۶، قطعه ۲
۱۲	ساده، کف	دامنه پارتی بیستون، سرخ دم لکی کوه‌دشت، لاتودیسه نهاوند	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۷ و ۱۱: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۹۹، قطعه ۱۴۹: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: شکل ۴، قطعه ۶۰
۱۳	ساده، کف	سرخ دم لکی کوه‌دشت	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: لوح ۷ / ۱۶۲، تصویر ۹۹، قطعه ۱۶۱ تا ۱۶۳

جدول ۳: سفال منقوش تپه گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Table 3: Painted pottery from Tepe Gohareh (Authors, 2023).

طرح	نوع سفال	محوطه قابل مقایسه	منبع مقایسه
۱	منقوش، لبه	هگمتانه، لاتودیسه نهاوند، سرخ دم لکی کوه‌دشت، پاسارگاد، جزیره فیلکه	آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: تصویر ۲: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: تصویر ۱۲، ش ۲ و ۳: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: لوح ۱۳، تصویر ۱۳۷: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۰۴: Hannestad, 1983: 94, Pl. 44. No. 432
۲	منقوش، لبه	هگمتانه، لاتودیسه نهاوند، سرخ دم لکی کوه‌دشت، پاسارگاد، فیلکه	آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: تصویر ۲: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: تصویر ۱۲، ش ۲ و ۳: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: لوح ۱۵، استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۰۴: Hannestad, 1983: 94, Pl. 44. No. 432
۳	منقوش، لبه	هگمتانه، لاتودیسه نهاوند، سرخ دم لکی کوه‌دشت، پاسارگاد	آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: تصویر ۲: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: تصویر ۱۲، ش ۲ و ۳: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۱۰۱، قطعه ۲۹: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۲۱ / ۱۰۹
۴	منقوش، بدنه	هگمتانه، لاتودیسه، سرخ دم لکی، پاسارگاد، نوشیجان، فیلکه	آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: تصویر ۲: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: تصویر ۱۲، ش ۲ و ۳: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: ل ۱۳: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۰۹ ق ۲۱: Stronach, 1974: Pl. LV, 6.; Hannestad, 1983: p. 94, Pl. 44. No. 432
۵	منقوش، بدنه	هگمتانه، لاتودیسه نهاوند، سرخ دم لکی کوه‌دشت	آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: تصویر ۲: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: تصویر ۱۲، ش ۲ و ۳: شیشه‌گر، ۱۳۸۴: ل ۱۰
۶	منقوش، بدنه	سرخ دم لکی کوه‌دشت	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۱۰۱، قطعه ۲۰۰
۷	منقوش، بدنه	نوشیجان	Stronach, 1974: PL. LV. 10
۸	منقوش، بدنه	-	-
۹	منقوش، لبه	-	-

جدول ۴: سفال لعاب‌دار تپه گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Table 4: Glazed pottery from Tepe Gohareh (Authors, 2023).

طرح	نوع سفال	محوطه قابل مقایسه	منبع مقایسه
۱	قلمقه	کنگاور، پاسارگاد، شوش، اوروک	کامبخش‌فرد، ۱۳۷۴: ۲۶۴، ش ۹/۲۱: استروناخ، ۱۳۷۹: ش ۱۱۵: هرینگ، ۱۳۷۶: ش ۴، قطعه ۵: 8: Petrie, 2002: 115, fig: 8

جدول ۵: سفال کلینکی تپه‌گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Table 5: Clinker pottery from Tepe Gohareh (Authors, 2023).

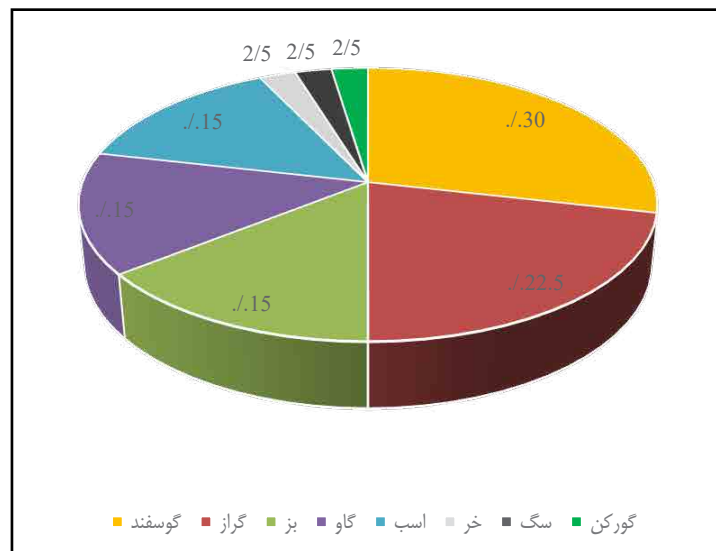
طرح	نوع سفال	محوطه قابل مقایسه	منبع مقایسه
۱	کلینکی، لبه	دامنه پارتی بیستون، لائودیسه نهاوند، هگمتانه ۱، خورمه مرکزی، سنگ‌شیر همدان	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۶: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: ش ۴، ۲۱: آذرنوش و همکاران، ۱۳۹۲: طرح ۴، ۲: رهبر، ۱۳۸۲: ص ۱۶۲، قطعه ۱۳۰: افشاری و نقشینه، ۱۳۹۳: ط ۸.
۲	کلینکی، لبه	دامنه پارتی بیستون، لائودیسه، خورمه	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۶: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: ش ۴، ۱۲: رهبر، ۱۳۸۲: ص ۱۶۲، قطعه ۱۲۰ و ۱۲۱.
۳	کلینکی، لبه	دامنه پارتی بیستون، لائودیسه، خورمه	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۵ و ۴: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: ش ۴ قطعه ۷ و ۱۲: رهبر، ۱۳۸۲: ص ۱۶۲، قطعه ۱۲۰ و ۱۲۱.
۴	کلینکی، لبه	دامنه پارتی بیستون	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۴
۵	کلینکی، لبه	دامنه پارتی بیستون	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۴
۶	کلینکی، لبه	دامنه پارتی بیستون	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۴
۷	کلینکی، کف	سنگ‌شیر همدان	افشاری و نقشینه، ۱۳۹۳: ط ۱۰.
۸	کلینکی، کف	دامنه پارتی بیستون، لائودیسه نهاوند	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۷: رهبر و علی‌بیگی، ۱۳۹۰: ت ۱۳، ۲۲
۹	کلینکی، کف	دامنه پارتی بیستون	کلایس، ۱۳۸۵: فصل ۱۳، ش ۶
۱۰	کلینکی، کاسه	نوشیجان	هرینک، ۱۳۷۶: ص ۱۱۸، ش ۱۵ قطعه ۲

جدول ۶: سفال اسلامی تپه‌گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Table 6: Islamic pottery from Tepe Gohareh (Authors, 2023).

طرح	نوع سفال	محوطه قابل مقایسه	منبع مقایسه
۱	لبه	کنگاور	کامبخش‌فرد، ۱۳۷۴: ۲۹۷، تصویر ۱۰/۸
۲	لبه	-	-

وحشی (گراز) و گوشت‌خواران (سگ و گورکن) است. اطلاعات به دست آمده نشان می‌دهد که شیوه معیشت دام‌پروری در جوامع تپه‌گوهره رواج داشته است و تمرکز و تمایل نگه‌داری حیوانات اهلی در بیشترین میزان به ترتیب به گوسفند با ۰.۳۰٪، گراز با میزان ۲۲/۵٪، گاو، بز و اسب هرکدام ۰.۱۵٪، خر، سگ و گورکن هرکدام حدود ۰.۲/۵٪ بوده است (نمودار ۱).

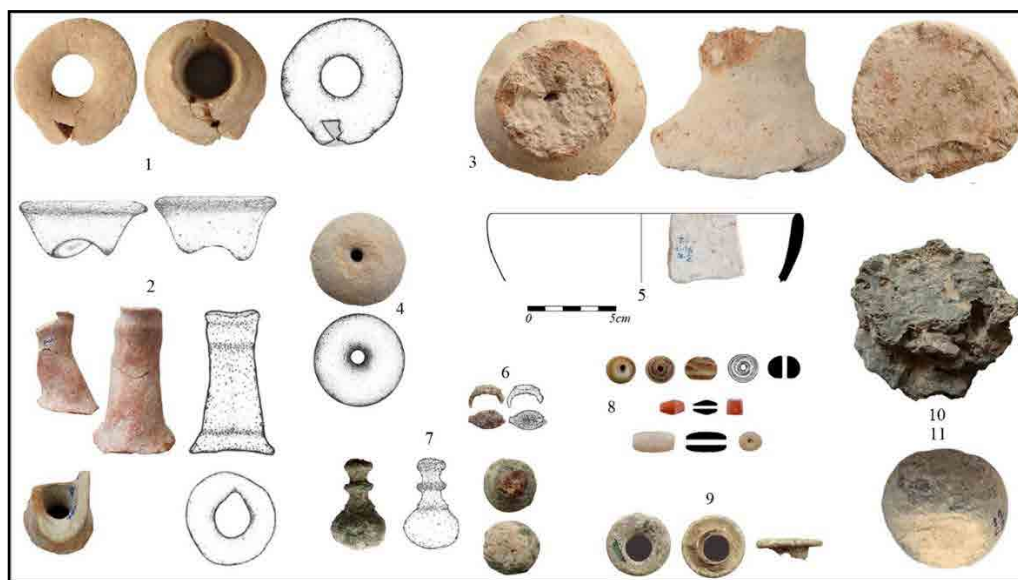
نمودار ۱: طیف جانوری شناسایی شده از تپه‌گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Chart 1: Identified animal species from Tepe Gohareh (Authors, 2023).

تمایل استفاده بیشتر از گوسفند می‌تواند دلایل متفاوتی از جمله: سازگاری بیشتر با محیط منطقه، سهولت در نگه‌داری، رژیم غذایی با قابلیت تهیه راحت‌تر و به صرفه‌تر، استفاده از پشم، تولیدمثل راحت و... داشته باشد. استفاده از اسب و خر در جهت حمل و نقل و بارکشی بوده و نگه‌داری سگ‌ها نیز برای جوامع دام‌پرور امری ضروری محسوب می‌گردد. احتمالاً بقایای استخوانی گورکن مربوط به بعد از متروک شدن محوطه است. بررسی‌ها نشان داد که در کنار دام‌پروری، شکار گراز به نسبت زیاد انجام شده است و این گونه غذایی در الگوی معیشت مردمان تپه‌گوهره نقش زیادی داشته است. به نظر می‌رسد این شیوه معیشت بر کل دوره‌های استقرار در محوطه رواج داشته است.

سایر یافته‌های تپه‌گوهره

از دیگر یافته‌های فرهنگی محوطه می‌توان قیف‌ها و درپوش‌های سفالی، سردوک‌های سفالی، قسمت‌هایی از ظروف سنگی (کاسه‌ها)، انگشتر آهنی و یک شیء مفرغی (احتمالاً قبضه خنجر)، مهره‌های سنگی زینتی، قسمت‌هایی از لبه و گردن یک تنگ شیشه‌ای، آثار جوش‌کوره (احتمالاً سفالگری) و نیز دسته‌هاون‌ها را نام برد (تصویر ۹، جدول ۷).

تصویر ۱۲: سایر یافته‌های تپه‌گوهره (رامین چهری، ۱۴۰۲).
Fig. 12: Other finds from Tepe Gohareh (Chehri, 2023).

جدول ۷: سایر یافته‌های تپه‌گوهره (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Table 7: Other finds from Tepe Gohareh (Authors, 2023).

طرح	نوع سفال	محوطه قابل مقایسه	منبع مقایسه
۱ و ۲	قیف‌های سفالی	-	-
۳	درپوش سفالی؟	-	-
۴	سردوک سفالی	سرخ‌دم لکی، پاسارگاد	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۱۲۹؛ استروناخ، ۱۳۷۹: شکل ۱۰۴ و ۱۰۵
۵	کاسه سنگی	-	-
۶	انگشتر آهنی	پاسارگاد	استروناخ، ۱۳۷۹: شکل ۹۹
۷	شیء مفرغی / قبضه خنجر؟	-	-
۸	مهره‌های از سنگ عقیق	پاسارگاد	استروناخ، ۱۳۷۹: شکل ۸۸ و ۱۰۲
۹	لبه تنگ شیشه‌ای	-	-
۱۰	جوش‌کوره	-	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۱۴۰
۱۱	دسته‌هاون	-	شیشه‌گر، ۱۳۸۴: تصویر ۱۱۲

گاهنگاری محوطه

عدم کشف آثار شاخصی هم‌چون سکه، کتیبه و مهر در فصل نخست کاوش تپه‌گوهره موجب شد تا گاهنگاری نسبی محوطه براساس مطالعه و گونه‌شناسی سفال‌های به‌دست آمده انجام شود. باتوجه به عدم حضور اشکانیان تا اواسط قرن دوم پیش‌ازمیلاد در زاگرس مرکزی، و استیلای سیاسی سلوکیان در پیش از این تاریخ بر منطقه، آثار به‌دست آمده از تپه‌گوهره که مربوط به پیش از اواسط قرن دوم پیش‌ازمیلاد هستند، به دوره سلوکی منسوب می‌گردند؛ برهمین اساس، به‌واسطه یافته‌های ارائه شده در این پژوهش (به‌ویژه سفال) به‌نظر می‌رسد فاز ۱ تا ۳ معماری در تپه‌گوهره مربوط به دوره سلوکی و در برهه زمانی حدود اواسط/اواخر سده سوم تا اواسط سده دوم پیش‌ازمیلاد باشند. برای فازهای ۴ و ۵ معماری تپه‌گوهره، دوره میانه اشکانی پیشنهاد می‌گردد.

نتیجه‌گیری

مطالعه یافته‌های فرهنگی به‌دست آمده از تپه‌گوهره نشان از وجود سه دوره استقرار فرهنگی از دوره سلوکی در حدود اواسط/اواخر سده سوم تا اواسط سده دوم پیش‌ازمیلاد در این محوطه دارد. پس از پایان این دوره، استقرار نسبتاً کوچکی از دوره میانه اشکانی در محوطه شکل گرفته است و سپس احتمالاً در اواخر همین دوره، یک استقرار فرهنگی بزرگ‌تر به‌وجود آمده است. پس از این دوره، محوطه متروک‌گردیده و نهایتاً در حدود اوایل دوران اسلامی یک گورستان برروی آن شکل گرفته است. بررسی ساختارهای اجتماعی و اقتصادی محوطه نشان می‌دهد که جوامع تپه‌گوهره در تمام دوره‌های استقرار از الگوی معیشت یکسانی بهره‌برده‌اند که شامل دامپروری، شکار و احتمالاً کشاورزی بوده است. در این میان، نقش دامپروری به‌صورت غالب است. به‌دست آمدن آثار فرهنگی هم‌چون: هاون‌ها و دسته‌هاون‌ها، سردوک‌ها، سرباره‌ها و سفال‌های زائد می‌تواند نشان از وجود دیگر فعالیت‌های اجتماعی روزمره هم‌چون: کشاورزی، بافندگی/ریسندگی و سفالگری باشد. همچنین پیدا شدن آثار مربوط به استفاده از لوازم بهداشتی/آرایشی و زینتی مانند تنگ‌های کوچک شیشه‌ای و مهره‌های سنگی مختلف حاکی از آن است این امور در جوامع مذکور در جریان بوده است.

از دیگر یافته‌های مهم محوطه، سفال‌های شاخص از دوره سلوکی و اشکانی است که می‌تواند در جهت مطالعه، بررسی و گاهنگاری سفال این دوره‌ها در منطقه بیستون و زاگرس مرکزی مفید واقع گردد. بررسی یافته‌های مذکور نشان داد که تپه‌گوهره دارای همگونی فرهنگی منطقه‌ای در زاگرس مرکزی با محوطه‌هایی مانند دامنه پارتی بیستون، آناهیتای کنگاور، سرخ‌دم لکی کوه‌دشت، لائودیسۀ نهاوند، هگمتانه و سنگ شیر همدان، خوره محلات و در مواردی نوشیجان و قلعه یزدگرد است. با آن‌که برخی از آثار فرهنگی به‌دست آمده از جمله تعدادی از سفال‌ها مشابه نمونه‌های موجود در محوطه‌هایی مانند پاسارگاد، محوطه‌های الهایی و شوش در خوزستان و یا جزیره فیلکه در کویت و اوروک دوره سلوکی هستند؛ اما، این همگونی و تشابهات فرهنگی به اندازه‌ای نیست که بتوان در نگاه فرامنطقه‌ای درمورد آن با اطمینان سخن گفت.

سپاسگزاری

در انتها از دکتر سجاد علی بیگی برای زحمات بسیارشان سپاسگزاریم. همچنین از خانم پگاه گودرزی و نیز خانم دکتر مرجان ملایرامی (هسته انسان‌شناسی و جانورشناسی زیستی موسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران)، اعضای هیئت: میلاد محسن‌زاده، شهاب چهری، بهزاد حسینی‌سربیشه، فاطمه زینعلی، ته‌مین و هابی و آقایان مصطفی دوستی (ناظر پروژه) و سیاوش شهبازی از کارکنان محترم اداره میراث فرهنگی استان کرمانشاه، آقای رضا عزیزی (کوادکوپتر) سپاسگزاریم.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله مستخرج از رساله نویسنده اول به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم بوده است؛ بر همین اساس گردآوری مطالب توسط نویسنده اول و نگارش آن تحت نظارت نویسندگان دوم و سوم بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- آذرنوش، مسعود؛ شریفی، علی؛ و نوروزی، آصف، (۱۳۹۲). معرفی و دسته‌بندی سفال‌های اشکانی به دست آمده از کاوش‌های دور دوم تپه هگمتانه. مجموعه مقالات باستان‌شناسی و تاریخ شهر همدان، به‌کوشش: علی هژبری، تهران، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و پژوهشگاه میراث فرهنگی، صص: ۱۷۳-۱۸۸.
- آذرنوش، مسعود، (۱۳۸۶). گزارش مقدماتی کاوش‌های لایه‌شناختی تپه هگمتانه همدان. گزارش‌های باستان‌شناسی (۷)، ج اول، مجموعه مقالات نهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشگاه باستان‌شناسی.
- افشاری، لیلا؛ و نقشینه، امیرصادق، (۱۳۹۳). توصیف، طبقه‌بندی و تحلیل گونه‌شناختی سفال‌های دوره اشکانی گورستان سنگ شیر همدان. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۴ (۷): ۱۳۲-۱۱۳. https://nbsh.basu.ac.ir/article_991.html
- استروناخ، دیوید، (۱۳۷۹). پاسارگاد: گزارشی از کاوش‌های انجام‌شده توسط مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا (از سال ۱۹۶۱ تا ۱۹۶۳). ترجمه حمید خطیب شهیدی، تهران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- چهری، رامین، (۱۳۹۳). «بررسی و تحلیل الگوی استقرار محوطه‌های اشکانی بخش مرکزی شهرستان هرسین». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، به راهنمایی دکتر یعقوب محمدی‌فر، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز (منتشر نشده).
- خسروزاده، علیرضا؛ نوروززاده‌چگینی، ناصر؛ و نظری، سامر، (۱۳۹۹). توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های اشکانی به دست آمده از دور دوم کاوش‌های قلعه یزدگرد. مطالعات باستان‌شناسی، ۱۲ (۱): ۱۱۷-۱۳۷. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2020.266797.142620>
- رهبر، مهدی، (۱۳۵۷). «کاوش‌های باستان‌شناسی بیستون و چشمه غلام ویس». آرشیو سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمانشاه (منتشر نشده).
- رهبر، مهدی، (۱۳۸۲). سومین فصل کاوش‌های باستان‌شناسی خورهه. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پازینه.
- رهبر، مهدی؛ و علی‌بیگی، سجاد، (۱۳۹۰). گزارش پژوهش‌های باستان‌شناختی به‌منظور مکان‌یابی معبد لاؤدیس در نهاوند. پیام باستان‌شناس، ۸ (۱۵): ۱۳۳-۱۶۰.
- شریفی، مهناز، (۱۳۸۴). گزارش گمانه‌زنی محوطه باستانی الهایی. گزارش‌های باستان‌شناسی (۴)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشگاه باستان‌شناسی: ۲۲۷-۲۴۷.
- شیشه‌گر، آرمان، (۱۳۸۴). «کاوش محوطه باستانی سرخ‌دم لکی». فصول ۲، ۳ و ۴، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشگاه باستان‌شناسی (منتشر نشده).

- علی بیگی، سجاد، (۱۳۸۹). از سرگیری پژوهش‌های باستان‌شناختی در محوطه پارتی بیستون. پژوهش‌های باستان‌شناختی مدرس، ۲ (۳): ۳۹-۶۹.
- کامبخش فرد، سیف‌الله، (۱۳۷۴). معبد آناهیتا کنگاور (کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی و بازسازی و احیای معماری معبد ناهید و تاق گرا. تهران: چ اول، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- کرمانجانی، شهین، (۱۳۷۸). «سومین فصل کاوش در بیستون». آرشیو سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمانشاه (منتشر نشده).
- کلایس، ولفرام؛ و پتر کالمایر، (۱۳۸۵). بیستون: کاوش‌ها و تحقیقات سال‌های ۱۹۶۳-۱۹۶۷ میلادی. ترجمه فرامرز نجدسمیعی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران.
- کلایس، ولفرام، (۱۳۸۵). محوطه معروف به دامنه پارتی، در کتاب: بیستون: کاوش‌ها و تحقیقات سال‌های ۱۹۶۳-۱۹۶۷ م. ترجمه فرامرز نجدسمیعی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران: ۱۰۵-۱۱۹.
- گیرشمن، رومن، (۱۳۵۰). هنر ایران، دوران پارت و ساسانی. ترجمه محمد معین، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- لوشای، هاینس، (۱۳۸۵). پاستون ایونی. در کتاب: بیستون: کاوش‌ها و تحقیقات سال‌های ۱۹۶۳-۱۹۶۷ م. ترجمه فرامرز نجدسمیعی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، تهران: ۸۱.
- مترجم، عباس؛ و محمدی‌فر، یعقوب، (۱۳۸۱). «بررسی شناسایی و مستندسازی آثار باستانی شهرستان-هرسین». مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان کرمانشاه، (منتشر نشده).
- مترجم، عباس، (۱۳۷۹). «گزارش اولین فصل کاوش در بیستون بعد از انقلاب اسلامی». آرشیو سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمانشاه (منتشر نشده).
- ملک‌زاده، مهرداد، (۱۳۸۰). «گزارش کاوش دژ مادی بیستون». آرشیو سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- هرینگ، ارنی، (۱۳۷۶). سفال ایران در دوران اشکانی. ترجمه حمیده چوبک، تهران: چ ۱، انتشارات سازمان میراث فرهنگی.

References

- Afshari, L. & Naqsineh, A. S. (2014). Description, Classification, and Typological Analysis of Parthian Pottery from the Sang-e Shir Cemetery, Hamadan. *Iranian Archaeological Research*, 4 (7): 113-132. https://nbsh.basu.ac.ir/article_991.html (in Persian).
- Ali Beigi, S., (2010). Resumption of Archaeological Research at the Parthian Site of Bisotun. *Modares Archaeological Research*. 2 (3): 39-69. (in Persian).
- Alibaigi, S., Aliyari, Sh. & Aminikhah, N., (2020). A new Ionic type capital from the Shiyan plain: tracing an important monument of the Seleucid/Parthian periods near the Khorasan High Route, Kermanshah. in: *The Archaeology of Historical Period of Iran* (eds.): 209-218.

- Alibaigi, S., Niknami, K. & Khosravi, Sh., (2012). The location of Parthian of Parthian city of Bagistana in Bisotun, Kermanshah: A Proposal. *Iranica Antiqua*, XLVII: 117-131.
- Alibaigi, S., Rezaei, I., Mordi, F., Haruta, S., Macginnis, J., Aminikhah, N. & Khosravi, Sh., (2023). Daya Cave: A Place of Worship of Mesopotamian and Persian Gods in the West Central Zagros Mountains, Iran. *American Journal of Archaeology*, 127 (3): 419-435.
- Azarnoush, M., (2007). Preliminary Report on the Stratigraphic Excavations at Tepe Hegmataneh, Hamadan. *Archaeological Reports* (7), vol. 1, in: Proceedings of the Ninth Annual Meeting of Iranian Archaeology, Research Institute of Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism, Archaeological Research Center. (in Persian).
- Azarnoush, M., Sharifi, A. & Norouzi, A., (2013). Introduction and Classification of Parthian Pottery from the Second Excavation Season at Tepe Hegmataneh. in: *Archaeology and History of Hamadan*, edited by Ali Hejabri, Tehran, Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization & Research Institute of Cultural Heritage: 173-188. (in Persian).
- Bernard, P., (1980). Heracles, les grottes de Karafto et le sanctuaire du mont Sambulos en iran. *Studia Iranica*, 9: 301-24.
- Chehri, R., (2014). "Settlement Pattern Analysis of Parthian Sites in the Central District of Harsin". M.A. Thesis in Archaeology, supervised by Dr. Yaqoub Mohammadi-Far, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Central Tehran Branch (unpublished). (in Persian).
- Ghirshman, R., (1971). *The Art of Iran: The Parthian and Sassanian Periods*. translated by Mohammad Moein, Tehran, Book Translation and Publishing Institute.
- Haerinck, E., (1997). *Iranian Pottery during the Parthian Period*. translated by Hamideh Choubak, Tehran, 1st ed., Cultural Heritage Organization. (in Persian).
- Hannestad, L., (1983). Ikaros: The Hellenistic settlements (The pottery catalogue and plates). *Jatland Archaeological society publications*, XVI: 2 (2:2), Arhus.
- Kambakhsh Fard, S., (1995). *The Temple of Anahita in Kangavar: Archaeological Excavations and Research, Reconstruction and Restoration of the Temple of Nahid and Taq-e Gara*. Tehran, 1st ed., Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization. (in Persian).
- Kermojani, Sh., (1999). "Third Season of Excavations at Bisotun". Archive of Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization of Kermanshah Province (unpublished). (in Persian).
- Khosrowzadeh, A., Norouz Zadeh Chegini, N. & Nazari, S., (2020). Description, Classification, and Typology of Parthian Pottery from the Second Excavation Season at Yazdegerd Castle. *Archaeological Studies*, 12 (1): 117-137. <https://doi.org/10.22059/jars.2020.266797.142620> (in Persian).

- Kleiss, W. & Calmeyer, P., (2006). *Bisotun: Excavations and Research from 1963-1967*. translated by Faramarz Najd Samiee, Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization, Tehran. (in Persian).
- Kleiss, W., (2006). The Site Known as the Parthian Terrace. in: *Bisotun: Excavations and Research from 1963-1967*, translated by Faramarz Najd Samiee, Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization, Tehran: 105-119. (in Persian).
- Luschey, H., (2006). Paſton Ionian. in: *Bisotun: Excavations and Research from 1963-1967*. translated by Faramarz Najd Samiee, Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization, Tehran: 81. (in Persian).
- Malekzadeh, M., (2001). "Excavation Report of the Median Fortress of Bisotun". Archive of Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization, Archaeological Research Center (unpublished). (in Persian).
- Motarjem, A. & Mohammadifar, Y., (2002). "Archaeological Survey and Documentation of Harsin". Documentation Center of the Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization of Kermanshah Province (unpublished). (in Persian).
- Motarjem, A., (2000). "Report on the First Season of Excavations at Bisotun after the Islamic Revolution". Archive of Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization of Kermanshah Province (unpublished). (in Persian).
- Petrie, C. A., (2002). Seleucid Uruk: An Analysis of Ceramic Distribution. *IRAQ*, 64: 85-123.
- Rahbar, M. & Ali Beigi, S., (2011). Archaeological Investigations to Locate the Temple of Laodicea in Nahavand. *Payam-e Bastanshenas Journal*, 8 (15): 133-160. (in Persian).
- Rahbar, M., (1978). "Archaeological Excavations at Bisotun and Cheshmeh Gholam Weis". Archive of Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization of Kermanshah Province (unpublished). (in Persian).
- Rahbar, M., (2003). *Third Season of Archaeological Excavations at Khurha*. Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization, Pazina. (in Persian).
- Robert, L., (1967). Encore une inscription grecque I^e Iran. in: *Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et Belle-Lettres*: 281-297
- Schoff, W., (1914). *Parthian stations*. by Isidore of Charax, An Account of the overland Trade route between the Levant and India in the first Century B.C., The Greek text with a Translation and commentary, Transcribed from the Original London Edition.
- Sharifi, M., (2005). Excavation Report of the Elhayi Archaeological Site. *Archaeological Reports* (4), Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization, Archaeological Research Center: 227-247. (in Persian).
- Shishehgar, A., (2005). "Excavations at the Ancient Site of Sorkh Dam-e Laki". Seasons 2, 3, and 4, Tehran: Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization, Archaeological Research Center. (in Persian).

- Stronach, D., (1974). Achaemenid Village I at Susa and the Persian Migration to Fars. *Iraq*, 36 (1/2): 239-248.

- Stronach, D., (2000). *Pasargadae: A Report on the Excavations Conducted by the British Institute of Persian Studies (1961-1963)*. translated by: Hamid Khatib Shahidi, Tehran, Cultural Heritage Organization of Iran. (in Persian).